

Turk tiliga fransuz tilidan o‘zlashgan harbiy terminlarning semantik tahlili

Zoxidov Boxodir Komil o‘g‘li
Alfraganus universiteti o‘qituvchisi,
Toshkent, O‘zbekiston. Tel: +998977203068;
Email: tartar.pro@gmail.com

Annotatsiya. Maqola XIX—XX asrlarda turk tiliga fransuz tilidan o‘zlashgan harbiy terminlarning semantik o‘zgarishi, fonetik va morfologik moslashuvi hamda ushbu jarayon tarixiy kontekst bilan bog‘liq ta‘sirini o‘rganadi. Tahlil jarayonida semantik kengayish, torayish, yo‘qolish yoki yangi ma‘no qabul qilish kabi hodisalar ko‘rib chiqildi; arab tilidan olingan atamalar bilan qisqacha solishtirish o‘tkazildi. Tadqiqot natijasi shuni ko‘rsatadiki, fransuzcha kelib chiqishli atamalar turk leksikasida texnik va ijtimoiy ma‘no diapazonida dinamik semantik o‘zgarishlarga duch keladi.

Kalit so‘zlar: Fransuzcha o‘zlashma, harbiy terminologiya, semantik o‘zgarish, fonetik-morfologik adaptatsiya, til siyosati, arab o‘zlashmalari.

Аннотация. Статья исследует семантические изменения, фонетическую и морфологическую адаптацию военных терминов французского происхождения, заимствованных турецким языком в XIX—XX вв., а также влияние исторического контекста на этот процесс. В анализе рассматриваются такие явления, как семантическое расширение, сужение, исчезновение или принятие нового значения; проводится краткое сравнение с терминами арабского происхождения. Результаты исследования показывают, что заимствования французского происхождения подвергаются динамичным семантическим изменениям в технической и социальной сфере значений в турецком лексиконе..

Ключевые слова: заимствование из французского, военная терминология, семантическое изменение, фонетическая и морфологическая адаптация, языковая политика, арабские заимствования.

Annotation. The article examines the semantic changes, phonetic and morphological adaptation of military terms of French origin borrowed into the Turkish language in the 19th–20th centuries, as well as the influence of historical context on this process. In the analysis, phenomena such as semantic widening, narrowing, disappearance, or the adoption of new meaning are considered; a brief comparison with terms of Arabic origin is carried out. The research results show that French-origin borrowings undergo dynamic semantic changes within technical and social meaning domains in Turkish lexicon.

Keywords: borrowing from French, military terminology, semantic change, phonetic and morphological adaptation, language policy, Arabic borrowings.

Kirish. Turkiyada XIX asr oxiri va XX asr boshida amalga oshirilgan modernizatsiya va til islohotlari chet tillardan kirib kelgan leksikaning tarqalishiga hamda ularning qayta shakllanishiga sabab bo'ldi. Fransuz tili ayniqsa siyosiy-harbiy va ma'rifiy sohalarda kuchli ta'sir ko'rsatdi, natijada turk tilida ko'plab fransuzcha o'zlashmalar paydo bo'ldi. Shu bilan birga, respublika davrida tilni tozalash, arab va fors manbalardan kelgan atamalar o'rniga tub turkchani ilgari surish bo'yicha til siyosati ishlab chiqildi. Bu siyosat chet tillardan olingan so'zlarning qabul qilinishiga va ularning ishlatilish doirasiga muayyan ta'sir ko'rsatgani ma'lum. Masalan, turk tilidagi loanwordlar almashtirilishga qaratilgan siyosat haqida butun dunyo tillari tarixida ham misollar uchrashi mumkin; Turkiyada esa bu jarayon rasmiy siyosat orqali amalga oshirilgan. TDK tashkil etilgach, arab va fors tilidan olingan bir qancha so'zlar yangi turk so'zlari bilan almashtirilgan; bu siyosat natijasida ko'plab eski so'zlar o'rnini yangi yoki qayta tiklangan tub turk so'zlari egallagan. Fransuzcha atamalar esa texnik va harbiy leksikada ko'proq qolgan yoki turli darajada moslashgan. Ushbu maqola lingvistik nuqtai nazardan fransuzcha kelib chiqishli harbiy terminlarning semantik yo'lini, ularning fonetik va morfologik integratsiyasini, hamda arab tilidan olingan atamalar bilan qiyosiy jihatlarni ko'rib chiqadi.

Maqsad va vazifalar: Turk tiliga fransuz tilidan o'zlashgan harbiy terminlarning semantik o'zgarishini, fonetik-morfologik moslashuv jarayonini va tarixiy kontekst bilan bog'liq sabablarini lingvistik tahlil orqali aniqlash. Ishning vazifalari quyidagilar:

1. Fransuzcha kelib chiqishli harbiy atamalar misolida semantik kengayish, kamayish, yo'qolish yoki yangi ma'no olish holatlarini aniqlash va tasniflash.
2. Atamalarning turk tilida fonetik va morfologik jihatdan qanday adaptatsiyadan o'tganini tahlil qilish.
3. Arab tilidan olingan harbiy atamalar bilan qisqa solishtirish orqali semantik barqarorlik va o'zgarish darajasini ko'rsatish.
4. Tarixiy va til siyosati kontekstida fransuzcha atamalar saqlanishi yoki almashtirilishining yuzaga kelishi sabablarini muhokama qilish.

Uslub: Tadqiqot lingvistik-tahliliy metod asosida olib borildi. Asosiy uslub va yo'nalishlar:

- Semantik analiz: atamalar ma'nosining tarixiy va hozirgi kontekstdagi o'zgarishini kuzatish, kengayish yoki torayish yo'llarini belgilash.

- Fonetik va morfologik tahlil: soʻzlarning talaffuz, yozuv va fleksiya moslashuvini oʻrganish.
- Tarixiy-kontekstual muhokama: modernizatsiya va til siyosati jarayonidagi oʻzgarishlarni semantik oʻzgarish bilan bogʻlash.
- Qiyosiy yondashuv: fransuz va arab tilidan olingan terminlarning xususiyatlarini taqqoslash.

Maqola teorik asosni ilmiy manbalar, lugʻat va tadqiqotlar koʻmagida shakllantirildi; misollar va dalillar ijtimoiy-lingvistik sharoit, hamda lugʻat materiallariga tayangan holda keltirildi.

Tadqiqot manbasi: Tadqiqot bazasi sifatida turk tilidagi fransuz va arab oʻzlashmalari, ularning semantik oʻzgarishini oʻrgangan ilmiy ishlar, lugʻat va harbiy terminologiya boʻyicha nashrlar qoʻllanildi. Jumladan

Tadqiqot obyekti: Tadqiqot obyekti sifatida: Obyekt: tilshunoslik nuqtai nazardan olingan konkret terminlar toʻplami; ular fransuzcha kelib chiqishidan kelib chiqqan va oʻrganish uchun yetarli tarixiy hamda leksik materialga ega.

Natija va mulohazalar

Semantik oʻzgarishning turlari va fransuzcha atamalar misollari

Semantik kengayish va yondosh maʼno.

Fransuzcha kelib chiqishli baʼzi atamalar oʻz maʼnosini kengaytirib, yangi kontekstlarda ham foydalaniladi. Masalan:

- **Korvet, kruvazör, torpil, misket** kabi terminlar dastlab maʼlum turdagi harbiy texnika yoki qurolni ifodalagan. Keyinchalik turli kontekstlarda yoki kengroq maʼnoda, baʼzan umumiy jangovar yoki texnik jarayonlarni tushuntirishda ishlatilgan boʻlishi mumkin.
- **Sivil:** fransuzcha “civil”dan kelib, harbiy boʻlmagan aholini bildiruvchi atama sifatida boshlangan. Turk tilida esa ilmiy, rasmiy matnlar bilan birga argo, noformal nutqda ham mavjud boʻlib, baʼzan boshqa stereotipik yoki kamsituvchi maʼnolar yondoshadi. Bu semantik kengayish jarayonida atama maʼnaviy, madaniy kontekstga ham moslashadi.

Semantik kengayish ijtimoiy ehtiyoj va madaniy oʻzgarishlar bilan bogʻliq. Boshida texnik, ilmiy maʼno, keyinchalik matbuot, suhbat, badiiy asarlarda kengaytirilgan maʼno bilan qoʻllanadi.

Semantik kamayish, yoʻqolish va oʻrniga yangi maʼno.

Texnologik va ijtimoiy oʻzgarishlar natijasida baʼzi atamalar eski maʼnosini yoʻqotadi, lekin turk tilida butunlay yoʻqolmasdan, boshqa maʼnoga oʻtadi:

- **Misket:** Fransuzcha mousquet'dan kelib, dastlab qo'ldan ishlatiladigan bir yengil qurolni anglatgan; keyinchalik esa, aynan tashqi atributlari, metall donachalar yoki shrapnelga qaratilgan ma'no kuzatilgan. Bunda ma'no yo'qolishi bilan bir vaqtning o'zida yangi, yengil yoki metaforik ma'no paydo bo'lishi namoyon bo'ladi.

- **Torpil:** Fransuzcha torpille'dan kelgan; dastlab dengiz qurolining ma'lum turi sifatida, ba'zan boshqa dengiz yoki suv osti qurilmalari bilan ham bog'lanib ishlatilgan. Turk tilida dastlabki ikki ma'no orasidan samarali, keng tarqalgan ma'no – dengiz quroli – mustahkamlanib qolgan. Bu semantik kamayish, ya'ni ma'noning torayishi, faqat asosiy ma'noga qaratilishi bilan namoyon bo'ladi.

Bu holatlarda termin texnologiya eskirishi yoki yangi terminlar paydo bo'lishi bilan moslashadi; eski ma'no joyini yangi, dolzarb ma'noga bo'shatadi.

Fonetik va morfologik adaptatsiya bilan bog'liq semantik o'zgarish.

Fransuzcha atamalar turk tilida talaffuz va yozuv formatini olqishlash orqali integratsiyalashadi. Fonetik ko'chish, imlo, qo'shimcha qo'llanishi semantik interpretatsiya jarayonida kontekstni boshqaradi:

Fransuzcha so'zlar ko'pincha asl tovushiga yaqin saqlanadi; bunda so'zning asl ma'nosi ham ko'pincha esda qoladi.

Morfologik qo'shimchalar bilan odatdagi turk sintaksisiga qo'shilishi uni ko'p hollarda rasmiy yoki texnik matnlar uchun qulay qiladi, bu esa terminning mantiqiy o'zgarishini ta'minlaydi. Masalan, ko'plik, holat, egalik qo'shimchalari, fe'l birikmalari yordamida atama turkcha jumlada ravon ishlatiladi.

Fonetik va morfologik moslashuv, shuningdek, semantik o'zgarishlarni izohlashda vosita sifatida ham xizmat qiladi: ma'no darajasi va kontekstga moslashish jarayonini tezlashtiradi.

Semantik o'zgarishlar.

Kengayish yoki torayish. Fransuzcha kelib chiqishli harbiy atamalar turk tilida ma'no sferasini kengaytirishi yoki toraytirishi kuzatiladi. Masalan, dastlab maxsus harbiy texnika yoki qurol turini bildirgan atamalar, vaqt o'tishi bilan kengroq yoki boshqa kontekstda ishlatilishi mumkin; bu ijtimoiy ehtiyojlar, texnologiyalar, strategik o'zgarishlar bilan bog'liq.

Yo'qolish va yangi ma'no qabul qilish. Ba'zi atamalar asl ma'nosini yo'qotib, yangi, bir necha holatlarda metaforik ma'no e'tibori bilan ishlatiladi. Bu jarayon fransuzcha loanwordlarning semantik driftiga, eski ma'noni qayta yo'qotishga va boshqa ma'no qatlamiga yo'l ochadi.

Xulosa

Fransuz tilidan turk tiliga o'zlashgan harbiy terminlar lingvistik jihatdan dinamik semantik o'zgarishlarga, fonetik-morfologik moslashuvga va tarixiy-siyosiy sharoit bilan uyg'unlashishga uchragan. Semantik kengayish, torayish, yo'qolish yoki yangi ma'no qabul qilish jarayonlari turk tilidagi harbiy leksika va ijtimoiy til qatlamiga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatdi. Arab tilidan olingan terminlar bilan solishtirganda, fransuzcha atamalar texnik va ijtimoiy kontekstda tezroq o'zgarishga moyil, bu ularning lingvistik tadqiqotlar va madaniy analiz uchun qimmatli material ekanini ko'rsatadi. Til siyosati, modernizatsiya va global kontaktlar o'z navbatida semantik o'zgarish jarayonini shakllantirishga davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. İnce Serkan, Türkçe Sözlük'te Askerlik Alanındaki Alıntı Terimler Üzerine (2010).
2. Türkçeye Giren Fransızca Kökenli Bazı Kelimeler Üzerine Bir İnceleme (2004).
3. Uysal Sermet Sami Türkçe'de Yaratılan Fransızca Sözcükler ve Türkçe'de Anlamları Değiştirilen Fransızca Sözcükler (2014).
4. Uzun Nadir "Osmanlı Modernleşmesi ve Fransız Siyasi Terimlerinin Türkçeye Etkisi." 55–74 (2017).
5. Shaw, E. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Cambridge UP. (1997)